

Василије ДРАГОСАВЉЕВИЋ*

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9496-4203>

АТЕНТАТ НА МИЛАНА СТОЈАДИНОВИЋА 1936. ГОДИНЕ: СЛОМ И ВАСКРС ЈУГОСЛОВЕНСКЕ НАЦИОНАЛНЕ СТРАНКЕ

Анстракт: Циљ овог рада је да, на основу примарних извора, расветли политичку позадину и последице атентата на председника југословенске владе Милана Стојадиновића, који је 6. марта 1936. године извршио народни посланик Дамјан Арнаутовић, с посебним освртом на утицај који је овај догађај имао на даљу политичку судбину Југословенске националне странке. Арнаутовићев акт представљао је кулминацију вишемесечних сукоба и закулисних борби које су пратиле ликвидацију режима монархидиктатуре и учвршћивање нове владајуће гарнитуре окупљене око Југословенске радикалне заједнице. Рад приказује обе стране овог политичког обрачуна и даје довољно простора будућим истраживачима, који ће можда бацити другачије светло на догађај од 6. марта 1936.

Кључне речи: Милан Стојадиновић, Југословенска радикална заједница, Југословенска национална странка, Петар Живковић, Бошко Јевтић, Специјални клуб, Дамјан Арнаутовић, Драгиша Стојадиновић, Василије Трбић, југоинтегрализам.

Abstract: This article aims to shed light on the political background and consequences of the attempted assassination of the President of the Yugoslav Government, Milan Stojadinović, by MP Damjan Arnaudović. Special attention will be devoted to the influence that this event had on the further fate and development of the Yugoslav National Party. Arnaudović's act represented the culmination of several months of conflicts and behind-the-scenes battles that accompanied the liquidation of the monarchical dictatorship regime and the strengthening of the new ruling group gathered around the Yugoslav Radical Union. The paper shows both sides of this political reckoning and gives enough space to future researchers, who may shed a different light on the event of 6 March 1936.

Keywords: Milan Stojadinović, Yugoslav Radical Union, Yugoslav National Party, Boško Jevtić, Petar Živković, Special Parliamentary Club, Damjan Arnaudović, Dragiša Stojadinović, Vasilije Trbić, Yugoslav integralism.

* vasilije.dragosavljevic@iib.ac.rs

Атентат на председника владе Милана Стојадиновића од 6. марта 1936. године, његова политичка позадина и последице представљају слабо истражене догађаје у југословенској и српској историографији. Генерал Петар Живковић у својим *Сећањима* прелази преко овог догађаја као преко потпуно небитног инцидента,¹ док Милан Стојадиновић у својим мемоарима даје знатно драматичније виђење догађаја и пише како је „гледао смрти у очи”.² О овом догађају говори Т. Стојков у свом делу *Влада Милана Стојадиновића 1935–1937*, износећи оцену да је атентат монтиран³ да би се председник владе ослободио најагресивнијих опозиционих посланика из парламента и министра војске и морнарице П. Живковића.⁴ Драган Тешић у свом делу *Југословенска радикална заједница у Србији 1935–1939*. преузима ову тезу.⁵ Опречне оцене савременика, као и сумње у карактер и скривене мотиве овог догађаја које су изразили историчари који су се бавили овом темом,⁶ упућују нас на потребу да се случај поново испита уз помоћ примарних извора. Стога се овај чланак примарно заснива на архивској (Архив Југославије, Архив САНУ) и периодичкој грађи, као и на објављеним делима мемоарског карактера. Од великог значаја за ову тему је и збирка докумената под насловом *Процес против Д. Стојадиновића и другова*, која се налази у библиотеци Историјског института Београд.

Седам година пре Арнаутовићевог дела још један атентатор је својим актом из темеља уздрмао југословенску државу. Пуниша Рачић, посланик Народне радикалне странке (НРС), након жучне свађе 1928. године у скупштинској сали, убио је тројицу посланика опозиционе Хрватске сељачке странке и тешко ранио њеног вођу Стјепана Радића. Пораст политички мотивисаног насиља на подручју Хрватске, Славоније и Далмације, који је уследио након Радићеве смрти, онемогућио је функционисање парламентарног живота. После вишемесечних преговора с

¹ Петар Живковић, *Сећања 1903–1946*, Зајечар 2016, 143–145.

² Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Beograd 2002, 382.

³ Сличан став у својим *Мемоарима* износи и један од актера овог догађаја Василије Трбић. Види: Василије Трбић, *Мемоари (1929–1941)* 5, Београд 2016, 172–173.

⁴ Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića 1935–1937*, Beograd 1985, 132–139.

⁵ Драган Тешић, *Југословенска радикална заједница у Србији 1935–1939*, Београд 1997, 86–88.

⁶ Од историографских дела која су се детаљније бавила овом темом издвојили бисмо – Milica Bodrožić, *Stranke šestojanuarske diktature 1931–1941* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Beograd, 1987); Бојан Симић, „Атентат у Народној скупштини марта 1936. године – позадина, судски процес, последице”, у: *Наука и савремени универзитет IX, Нови правци истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама*, ур. Душан Стаменковић, Ниш 2020, 163–174.

представницима свих политичких партија краљ Александар Карађорђевић је 6. јануара 1929. г. објавио шестојануарски Манифест – прокламацију у којој је објавио да је парламентаризам довео до духовног расула и народног разједињења која угрожавају даљи опстанак Краљевине СХС.⁷ Истовремено с објављивањем тог манифеста ступио је на снагу пакет законских решења којима је распуштен парламент и општинске и обласне самоуправе, краљ опуномоћен као носилац све власти у земљи, пооштрене су мере јавне безбедности, уведена је цензура штампе и забрањен рад свих удружења која имају верско, регионално или племенско (национално) обележје.⁸ Основна замисао монарха била је да проблеме југословенског друштва (национални сукоби, економска заосталост, нестабилан спољнополитички положај) превазиђе политиком националног унитаризма, тј. нивелацијом на југословенској равни, чији је идеолошки израз била теорија интегралног југословенства.⁹ Примену овог политичког програма краљ је препустио влади, с генералом Петром Живковићем на челу, у којој су министарске ресоре преузели дисиденти из Радикалне странке (Никола Узуновић, Божидар Максимовић, Милан Сршкић), Демократске странке – ДС Љубе Давидовића (Војислав Маринковић, Коста Кумануди), Словенске људске странке – СЛЈС (Антон Корошец) и неколико ванстраначких личности из пречанских области.¹⁰ Доношење Октроисаног устава у септембру 1931. г. и окупљање круни оданих политичара у режимску партију под називом Југословенска радикална сељачка демократија у децембру 1931. (од 1933. преименована у Југословенску националну странку – ЈНС) означило је напуштање отвореног апсолутизма и формалну демократизацију политичког живота.¹¹ Насупрот монарховој замисли, владајућа партија постала је главни извор нестабилности режима. Услед борбе за доминацију њеног вођства распламсао се сукоб између дисидената из НРС, ДС и Самосталне демократске странке (СДС), који је по свом интензитету и карактеру умногоме превазилазио политичке борбе у прешестојануарском периоду.¹² Ови сукоби преламали су се у спољној, унутрашњој и привредној политици владе умањујући њену ефикасност.

⁷ Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, 1, Друштво и држава, Београд 1996, 247.

⁸ Todor Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*, Beograd 1969, 72.

⁹ Branko Petranović, „Nacionalni odnosi u Kraljevini Jugoslaviji i stvaranje Banovine Hrvatske”, *Vojnoistorijski glasnik* 3 (1991) 243.

¹⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1, Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, Beograd 1988, 178, 207.

¹¹ Љ. Димић, *Културна политика*, 282.

¹² Исто, 322.

Политички банкрот режимске странке и идеолошка конфузија међу њеним члановима приморали су краља Александра да покуша обнову сарадње с распуштеним опозиционим партијама. У првој половини 1934. г. краљ је ступио у преговоре с вођством Сељачко-демократске коалиције, НРС, Југословенске муслиманске организације (ЈМО) и СЛЈС.¹³ Упоредо с овим преговорима краљ је најавио и персоналне промене у режимској странци, уздижући на положај министра иностраних послова дотадашњег министра двора Богољуба Јевтића. Убиство краља Александра у Марсељу 9. октобра 1934. г. изазвало је велике промене на политичкој сцени Краљевине Југославије. Кнез Павле Карађорђевић, који је на челу Намесништва (Раденко Станковић, Иво Перовић) преузео врховну власт, био је решен да радикално промени политички курс земље, тј. да одбаци начело интегралног југословенства и политику шестојануарског Манифеста. Услед отпора режимске странке кнез је био приморан да ове промене спроведе у две етапе. У првој етапи кнез је у децембру 1934. г. помоћу најближих сарадника краља Александра – министра иностраних послова Б. Јевтића и генерала Живковића – потиснуо с власти ЈНС сменивши владу Николе Узуновића.¹⁴ Нови мандатар у владу је увео само једног министра из ЈНС (Драгутин Којић) и тиме најавио раскид с шестојануарским режимом и обнову вишестраначког парламентарног живота. Вођство ЈНС је и поред тога из патриотских разлога подржало нову владу. Велико незадовољство код њих изазвала је Јевтићева одлука да дефакто (иако не де јуре) дозволи обнову рада шестојануарских политичких партија и упути позив неким од њих (НРС, СЛЈС и ЈМО) да преузму поједине министарске ресоре. Насупрот Јевтићевим очекивањима, све опозиционе партије одбиле су сарадњу,¹⁵ тако да је мандатар био приморан да распише парламентарне изборе за 5. мај 1935. године.¹⁶ Расписивање избора изазвало је конфузију и парализу у ЈНС, чији се Главни одбор поделио између присталица пасивизације, изласка на изборе на сопственој листи¹⁷ и изласка на изборе на листи Б. Јевтића.¹⁸

Расписивање избора довело је до поларизације политичке сцене. Хрватска сељачка странка – ХСС, која је под предводништвом Влатка Мачека апсорбовала мање политичке партије у Хрватској и стала на

¹³ Мира Радојевић, *Удружена опозиција 1935–1939*, Београд 1994, 36–37.

¹⁴ Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, 7–8, 18.

¹⁵ Т. Stojkov, *Opozicija*, 278–279.

¹⁶ Д. Тешић, *Југословенска радикална заједница*, 17–19.

¹⁷ Члан ГО ЈНС Божидар Максимовић је са делом чланства ЈНС поставио сопствену листу, што је додатно појачало конфузију унутар странке.

¹⁸ М. Bodrožić, *Stranke šestojanuarske diktature*, 259–262.

чело хрватског националног покрета, заузела је опозициони став према Јевтићевој влади захтевајући ревизију уставних и законских одредаба ради увођења федералног уређења државе.¹⁹ Позиција ХСС била је додатно ојачана успостављањем изборне коалиције опозиционим партијама ДС, Савеза земљорадника (СЗ) и ЈМО, под називом Удружена опозиција (УО).²⁰ Суочен с листом УО Јевтић се могао ослонити само на кадрове из ЈНС који су заједно с њим напустили режимску партију и на мању групу дисидената из СЗ под вођством Војислава Ђорђевића. Парадоксално, иако је Јевтићева влада требало да представља отклон од политике монарходиктатуре, присуство великог броја дисидената из ЈНС и чланова десничарских југоинтегралистичких покрета²¹ на владиној изборној листи учинило је да је влада изашла на изборе с програмом бескомпромисне одбране политичког легата шестојануарског Манифеста, Октроисаног устава и државног и националног унитаризма.²² У изборној кампањи Јевтић је наступао под паролом „За Оплепац или за Јанка Пусту”, као једини сукцесор политике краља Александра, док је листа УО етикетирана као политичко крило усташких терориста који су извршили Марсељски атентат.²³ Помоћу терора и фалсификовања изборних резултата владина листа однела је убедљиву победу на изборима освојивши 303 наспрам 67 мандата опозиције. Нова влада ослањала се на дисиденте из ЈНС, задружни покрет (који је контролисао Војислав Ђорђевић) и појединце из југоинтегралистичких покрета екстремне деснице.²⁴ Преседан је представљао улазак у владу члана Главног одбора НРС Милана Стојадиновића као министра финансија.²⁵ Компромитована у јавности и у очима кнеза Павла²⁶ репресивним методама којим је дошла до изборне победе, гледана с неповерењем од југоинтегралистичких кругова (због присуства М. Стојадиновића),

¹⁹ *Историја грађанских странака у Југославији 1918–1945*, 1, прир. Момчило Павловић, Београд 2008, 233, 259.

²⁰ Т. Stojkov, *Опозиција*, 292.

²¹ Василије Драгосављевић, *Идеолошки утицаји европског фашизма на југоинтегралистичке покрете радикалне деснице у међуратном периоду (1921–1941)* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2018) 354–355.

²² Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, 13.

²³ Д. Тешић, *Југословенска радикална заједница*, 20–21.

²⁴ Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, 8–9.

²⁵ Исто, 19.

²⁶ В. Трбић у својим *Мемоарима* наводи да је до сукоба између кнеза Павла и Јевтића дошло због одбијања потоњег да као југословенски министар спољних послова подржи кандидатуру грчког принца Николе (кнежевог таста) на место грчког намесника. (Види: В. Трбић, *Мемоари*, 151.)

влада Б. Јевтића пала је после непуних месец дана (20. јуна 1935) након што је извојевала изборну победу. Мандат за састав нове владе добио је Милан Стојадиновић као представник НРС који се по ранијем договору с кнезом намесником обратио за сарадњу Антону Корошецу и Мехмеду Спахи, вођама СЛС и ЈМО. Представници три партије формирали су нову политичку организацију под именом Југословенска радикална заједница (ЈРЗ). Нова политичка организација која се наслањала на партијски апарат три странке које су имале већину међу Србима, босанскохерцеговачким муслиманима и Словенцима требало је да омогући влади привид легитимитета и подршке у народу и истовремено смањи утицај хрватског националног покрета на политичку сцену Краљевине Југославије. Иако је влада ЈРЗ у својој декларацији наводила да ће стајати на позицијама државног и националног унитаризма, карактер владајуће партије онемогућавао је извршење ове замисли. Начелно је ЈРЗ представљала јединствену партију, али је у пракси то била лабава коалиција НРС, СЛС и ЈМО.²⁷ Према интерном договору, ове три партије поделиле су интересне сфере на етничком принципу.²⁸ Овако конципиран режим представљао је увод у неформалну федерализацију државе, тј. наговештавао је напуштање централистичког државног уређења предвиђеног Октоисаним уставом.²⁹ Вођство СЛС и ЈМО је, настојећи да претвори своје интересне сфере у ексклузивне политичке забране својих партија, водило политику уцена према шефу владе измамљујући од њега бројне уступке који су ишли на штету уставног поретка и државног ауторитета.³⁰ Још већи изазов уставном поретку представљао је пасиван став ЈРЗ према политичкој ситуацији у Савској и Приморској бановини, које су се после петомајских избора нашле под политичком доминацијом ХСС, која је повела одлучну политику ликвидације политичког легата монархидиктатуре као главне препреке за успостављање хрватске федеративне јединице у Краљевини Југославији. Присталице ЈНС, као и други југоинтегралистички елементи, одстрањени су из свих државних служби и изложени прогону и физичком терору од тзв. Сељачке заштите – партијске милиције ХСС. Охрабрени пасивним ставом владе, радикални елементи у ХСС усмерили су терор и ка члановима владајуће странке

²⁷ Д. Тешић, *Југословенска радикална заједница*, 21–24, 36, 43.

²⁸ *Историја грађанских странака*, 310–311, 340.

²⁹ Зоран Јањетовић, „Утицај српског фактора на положај националних мањина у Југославији у раздобљу између два светска рата”, у: *Писати историју Југославије*, ур. Миле Бјелајац, Београд 2007, 106.

³⁰ Д. Тешић, *Југословенска радикална заједница*, 49–50.

који су узалудно тражили заштиту од државних органа.³¹ Ауторитет М. Стојадиновића био је посебно компромитован чињеницом да је влада била принуђена да сарађује са скупштином у којој су већину имали унитаристички оријентисани посланици изабрани на листи Богољуба Јевтића.³² Обећањима, застрашивањем и корупцијом влада ЈРЗ успела је да оформи сопствени посланички клуб и тесну парламентарну већину. С друге стране, некадашња скупштинска већина фрагментирала се у неколико међусобно завађених групација. Мањи број посланика (56)³³ који су остали верни политици Б. Јевтића организовани у Југословенски клуб повели су оштру парламентарну борбу против владе оптужујући је за хаотично стање које је владало у Савској и Приморској бановини и напуштање политике државног и народног јединства.³⁴ Сличан став према новој влади заузео је и Југословенски независни национални клуб (под патронатом генерала Живковића), у коме се окупио мањи број (8) ренегата из ЈНС, предвођених Људевитом Ауером и Миланом Божићем.³⁵ Подршку обема опозиционим групама давала је и групација сенатора из ЈНС који су фигурирали као представници југоинтегралистичких снага у Дравској, Приморској и Савској бановини (предвођени Петром Зецом, Јованом Бањанином, Албертом Крамером и Будиславом-Гргом Анђелиновићем) и која је 20. августа 1935. године одржала састанак на Похорју на коме је донета резолуција у којој се оштро осуђује отклон владе ЈРЗ од политике државног и националног унитаризма.³⁶

Први потез против режима ЈРЗ повукао је генерал Живковић. Према његовим упутствима, 23. августа министри Ауер, Прека и Стефановић поднели су оставке, како би изазвали пад владе. Стојадиновић је, уз подршку кнеза, именовао нове министре и брзим решењем кризе показао чврстину свог положаја.³⁷ Следећи велики изазов за владу представљали су избори за новог председника скупштине заказани за октобар 1935. године. Ту функцију обављао је Стеван Ћирић, који је био познат као истакнути присталица политике Б. Јевтића и шестојануарског режима, што

³¹ Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, 83–85.

³² Д. Тешић, *Југословенска радикална заједница*, 69–70.

³³ Архив Југославије [=АЈ], Фонд Милан Стојадиновић, 37-3, *Списак чланова Југословенског клуба*.

³⁴ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-52, *Телеграм И. Малинара Намесништву*; АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-19, *Телеграм Д. Јевђевића Министру Двора*.

³⁵ АЈ, Фонд Централни пресбиро, 38-94, *Саопћење Југословенског независног националног клуба од 13. 9. 1935.*

³⁶ АЈ, Фонд Централни пресбиро, 38-94, *Похорска резолуција југословенских националиста*.

³⁷ М. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 351–352.

је потврдио почетком октобра, када се на Опленцу пред опозиционарима заклео да ће наставити политику покојног краља.³⁸ Ћирић је однео победу над кандидатом ЈРЗ, захваљујући томе што је посланик Мирко Урошевић успео да за његов избор придобије и неколико чланова Клуба скупштинске већине. Његов избор угрозио је владин положај у скупштини, али је овај успех опозиције анулиран Ћирићевим приступањем ЈРЗ.³⁹ Ћирићев потез представљао је велики ударац за парламентарну опозицију, која је у њему видела потенцијалног мандатара владе образоване од опозиционих група. Опозициони посланици покренули су оштру политичку борбу против Ћирића, револтирани његовим поступком. Опозицију окупљену у Југословенском клубу у овој борби храбрила су и сазнања да генерал Живковић уз подршку намесника Станковића и Перовића такође води акцију против режима Стојадиновића. У складу с тим опозиционари су ширили алармантне вести и интриге, да је влада у кризи и да једино генерал Живковић штити интересе младог краља Петра, док кнез и Стојадиновић раде против интереса круне и династије. Знајући то, кнез Павле и Стојадиновић су још у јесен 1935. покушали да одстрани генерала Живковића из владе и војске, али су се томе успротивила друга два намесника.⁴⁰

Најрадикалнији противници владе у Југословенском клубу нису били истакнути политички прваци (изузев Јанка Барићевића), већ посланици познати по заслугама за „национални рад у Јужној Србији”,⁴¹ као четнички војвода Василије Трбић,⁴² пензионисани пуковник и бивши војни изасланик у Тирани Танасије Таса Динић⁴³ и публициста и четнички

³⁸ АЈ, Фонд Централни пресбиро, 38-232-98, *Суђење Арнаутовићу и друговима*.

³⁹ Објашњавајући овај неочекивани потез Ћирића Стојадиновић је у својим мемоарима навео да је Ћирић био амбициозан и превртљив човек и да само његово презиме (које се може читати у оба смера), указује на еластичност његових политичких начела. Види: М. Стојадиновић, *Ni rat ni pakt*, 374.

⁴⁰ Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, 120.

⁴¹ Исто, 119–120.

⁴² Василије Трбић (рођен 1881. г. у Белом Брду код Даља) закалуђерио се после гимназије на Светој Гори и уписао богословију, али се вратио у Србију после три године. Био је четнички војвода, који се истакао у борбама у Старој Србији. Припадао је Народној радикалној странци, а за посланика је биран 1925. и 1927. на листи НРС и 1931. г. на листи П. Живковића у прилепском срезу.

⁴³ За више информација о (крајње колоритној) биографији Т. Динића, обавештајног официра и потоњег министра у Недићевој влади види: Раде Ристановић и Милош Жикић, „Ратник, обавештајац, политичар: прилози за биографију пуковника Танасија Динића до 1941. године”, *Токови историје* 1 (2024) 63–89.

борац Драгиша Стојадиновић.⁴⁴ Језгро опозиционог отпора чинило је чланство тзв. Специјалног клуба формираног крајем 1935. године у коме су се окупиле најватреније присталице унитаристичке политике Б. Јевтића. Председник клуба био је В. Трбић, секретар Дамјан Арнаутовић,⁴⁵ а чланови Т. Динић, Д. Стојадиновић, Драгомир Миловановић⁴⁶ и други. Према М. Стојадиновићу, Специјални клуб формирали су посланици који су имали репутацију „професионалних завереника”⁴⁷ и „опасних типова”, а чији је задатак био да у парламенту изазову инцидент који ће довести до пада.⁴⁸ Први изазов режиму упутио је Д. Стојадиновић, који је у својој брошури *О влади др. Милана Стојадиновића* изнео већи број тешких оптужби о вођи ЈРЗ, подсећајући јавност на низ афера из двадесетих година 20. века у које је био уплетен садашњи председник владе а тадашњи министар финансија М. Стојадиновић, стављајући му на терет и убиство хрватских посланика у скупштини 1928. године.⁴⁹ У нападима на владу истицао се и Арнаутовић, који је у новембру 1935. године ушао у просторије посланичког клуба ЈРЗ објавивши да је напустио Јевтићеву

⁴⁴ Драгиша Стојадиновић (рођен 1886. г. у Јасеници у Неготинском срезу) био је четник, учесник у оба балканска и Првом светском рату. На солунском фронту био је шеф кинематографске секције српске војске. Демобилисан је у чину резервног потпуковника. Од 1911. до 1926. г. био је првак у стрељаштву, а био је и колекционар оружја – зато је у његовој кући полиција пронашла читав арсенал. По образовању је био правник, бавио се новинарством, публицистиком и филмом. Аутор је првог српског филма у боји „Сахрана краља Александра”. Од 1908. г. био је библиотекар Народне скупштине, а од 1918. служио је у министарству трговине и индустрије, где је и пензионисан као начелник. Био је члан НРС, а 1935. први пут је изабран за народног посланика у неготинском срезу на листи Б. Јевтића. За време буџетске дебате 1936. највише је нападао М. Стојадиновића због финансијских малверзација.

⁴⁵ Дамјан Арнаутовић (рођен у Смедереву 1898. г.) завршио Вишу педагошку школу у Београду. Учествовао у Првом светском рату, године 1915. рањен у борби, заробљен и одведен у заробљенички логор у Бугарској где је био заточен до 1918. Након ослобођења политички се ангажује у НРС, Српској националној организацији и задругарском покрету на простору Јужне Србије где ради као учитељ. На парламентарним изборима 1935. г. кандидује се на листи Б. Јевтића као представник земљорадничког задружног покрета у Берову.

⁴⁶ Драгомир Миловановић (рођен у Чачку 1908. г.) завршио је права и радио као новинар у неколико листова, а 1935. изабран је за народног посланика на листи Б. Јевтића.

⁴⁷ Насупрот овој Стојадиновићевој процени Трбић је тврдио да је клуб настао из прозаичних разлога – како би он задржао просторије којима се служио као председник скупштинског административног одбора. Скупљени су потписи и формално је пријављено конституисање клуба, али у њему нису одржаване седнице и био је отворен за све посланике.

⁴⁸ М. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 377–378.

⁴⁹ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-57, *О влади др. Милана Стојадиновића*.

группу и приступио режимској партији. Окружен посланицима ЈРЗ, који су му срдечно честитали на његовој одлуци, Арнаутовић им је поделио летке на којима је била одштампана песма у десетерцу под насловом *Пут Милана Стојадиновића кроз Црну Гору*. Тек касније посланици ЈРЗ су прочитали текст песме који је врвео најтежим увредама упућеним председнику владе и министрима из ЈРЗ који су вулгарно апострофирани као „цигани”, „курве”, „лопови” и „лупежи”.⁵⁰ Три дана касније режим је одговорио акцијом упереном против Д. Стојадиновића, кога су агенти управе града Београда пресрели у центру Земуна и одузели му пет хиљада брошура уперених против владе ЈРЗ.⁵¹ Средином децембра (14. 12. 1935) група посланика Југословенског клуба – Д. Стојадиновић, Ј. Баричевић, В. Трбић, Т. Динић и Радивоје Наневић – одржала је велики политички скуп у Неготину, на коме су оштро осудили одступање владе од политике државног и националног унитаризма, рехабилитацију странака с регионалним и конфесионалним префиксом (СЛС и ЈМО), корупцију и луксузни живот главешина режимске странке.⁵² Режим је одговорио на активности Југословенског клуба објављивањем брошуре *Каријера једног лицемера и афераша*, у којој је Д. Стојадиновић портретисан као дезертер и корумпирани чиновник који је током свог рада у Министарству трговине разним малверзацијама тешко оштетио државни буџет.⁵³ Такође за корупцију је оптужен и председник Специјалног клуба В. Трбић.⁵⁴ Упоредо с овом кампањом М. Стојадиновић је успео да од Југословенског клуба одвоји и за режим придобије изванредан број посланика – дисидентата Савеза земљорадника предвођених Војиславом Лазићем.⁵⁵ Сукоби режима и опозиције наставили су се у скупштини, где је на седницама 24. и 25. јануара, због бучних протеста опозиције поводом процедуралних питања, рад прекинут.⁵⁶ Циљ опозиције био је да се инсултира председник скупштине Ћирић (кога су прозвали Рас Гукса по етиопском племенском поглавици који је издао Хајила Селасија и ставио се у службу фашистичке Италије) и да се он примора да поднесе оставку, чиме би се дискредитовала влада. Кад год би се Ћирић појавио у скупштинској сали, посланици опозиције су, протестујући, лупали о

⁵⁰ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-3, *Пут Милана Стојадиновића кроз Црну Гору*.

⁵¹ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-7, *Телеграм Д. Стојадиновића МУП А. Корошецу*.

⁵² АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-59, *Извештај начелства неготинског среза од 14. 12. 1935*.

⁵³ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-57, *Каријера једног лицемера и афераша*.

⁵⁴ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-52, *Извештај М. Стојадиновићу 4. 12. 1935*.

⁵⁵ Д. Тешић, *Југословенска радикална заједница*, 82.

⁵⁶ *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, Godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, 2, прir. Živko Avramovski, Beograd–Zagreb 1986, 462.

клубе и пиштаљкама правили буку. У опозицији, оштром реториком истицали су се Д. Стојадиновић и Ј. Барићевић, који су оптуживали владу да подстиче корупцију и да влада без већине у Народној скупштини, док су у техничкој опструкцији предњачили Д. Миловановић, Јован Ненадовић, Никола Кабалин и Српко Вукановић.⁵⁷ Влада је, настојећи да анулира напоре опозиције, увела цензуру штампе, што је додатно револтирало опозиционе посланике.⁵⁸ Поред тога, режимски посланици одговорили су на опструкцију истом мером лупајући о клубе, узвицима прекидајући говоре опозиционара и претећи ватреним оружјем својим неистомисљеницима. Посланик ЈРЗ Новица Поповић претио је да ће се обрачунати с Д. Стојадиновићем, а због Д. Миловановића се потезао за џеп у коме је држао револвер. Његов колега Милоје Сокић јавно је претио да десетак опозиционара треба похапсити и „заврнути им шију”, док је Ђура Чејовић и физички насрнуо на члана Специјалног клуба С. Вукановића.⁵⁹

Више од скупштинске опструкције режим су потресле вести о покушајима обнове рада ЈНС. Према извештају који је током јануара добио председник владе М. Стојадиновић, сенатори П. Зеџ и Ј. Бањанин почели су да раде на организацији састанка на коме би се окупили представници свих југоинтегралистичких опозиционих група – главног одбора ЈНС, чланови Југословенског националног клуба и Југословенског независног националног клуба ради договора о формирању јединственог унитаристичког опозиционог блока.⁶⁰ У фебруару 1936. године ЈНС је одржала конференцију на којој је оштро осуђено одступање владе од политике државног и националног унитаризма и повратак странака регионалног и конфесионалног карактера на политичку сцену Краљевине Југославије. На конференцији је донета одлука да се обнови политички рад ЈНС, као и да се оствари савезништво са свим политичким снагама сличног усмерења.⁶¹ После дужег оклевања (иза кога су стајала настојања режимских медија да међусобно посвађају прваке југоинтегралистичке

⁵⁷ Српко Вукановић (рођен 1902. г. у Високом) био је лекар општине града Београда, истакнути члан НРС и оснивач њене партијске милиције – Српске националне омладине (СРНАО). Први пут је изабран за народног посланика на листи Б. Јевтића на парламентарним изборима 1935. године.

⁵⁸ Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, 125–127.

⁵⁹ АЈ, Фонд Централни пресбиро, 38-20-150, *Процес Арнаутковићу и друговима*; Архив Српске академије наука и уметности [=АСАНУ], Фонд Записници о атентату на Милана Стојадиновића, 14980/1-21.

⁶⁰ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-19, *Извештај М. Стојадиновићу од 15. 1. 1936.*

⁶¹ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-9, *Комунике ЈНС од 15. 2. 1936.*

опозиције)⁶² група Ј. Баричевића прикључила се ЈНС. Могућност уједињења две до тада сукобљене опозиционе групације Б. Јевтића и генерала Живковића у оквиру обновљене ЈНС представљала је потенцијално велику опасност за опстанак режима. Да би парирали оваквом сценарију, штампани медији под контролом владе започели су жучну кампању против ЈНС, у којој је предњачила *Самоуправа* (главно гласило ЈРЗ). У редовним рубрикама овог листа под насловом *Да се не заборави...* и *Политичке белешке* објављивани су краћи текстови у којима су прваци ЈНС пејоративно апострофирани као „авети диктатуре”, „очајници” и „фашисти”,⁶³ а сама странка као „клуб пензионисаних министара” и „повампирена ЈНС”.⁶⁴ Поред тога, режим је финансирао објављивање читавог низа брошура⁶⁵ крајње дегутантне садржине, попут *Биографија демона југословенске идеје у мундиру*, *Гробар југословенске војске* и *Педерастаја Петра Живковића*, у којима је генерал оптужен за низ финансијских малверзација и убиства и колоритно портретисан као хомосексуалац и силоватељ.⁶⁶

Припадници Специјалног клуба наставили су да врше притисак на владу у скупштини, а на мети њихове критике први пут нашао се и кнез намесник. Почетком (13) фебруара 1936. г. Д. Стојадиновић је у свом скупштинском излагању оштро критиковао политику владе ЈРЗ да би напослетку изјавио: „Овакав систем, који доликује црвенокожцима и Африканцима, не може се схватити у једној културној средини. Ја се не чудим ни Председнику Владе, ни његовим министрима, али се чудим оном ко му је дао власт и поверење.”⁶⁷ Неколико недеља касније Д. Стојадиновић је у скупштини оптужио Милана Стојадиновића да је 1929. године јавно позивао на убиство краља Александра и кнеза Павла (и чак у Црној Гори покушао да пронађе убицу који би извршио атентат), свргавање династије Карађорђевић и увођење републиканског

⁶² АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-9, Г. Др. Баричевић одговара...

⁶³ „Ново и велико слабљење парламентарне опозиције”, *Самоуправа*, бр. 7, 27. фебруар 1936.

⁶⁴ „Да се не заборави...”, *Самоуправа*, бр. 10, 2. март 1936.

⁶⁵ АСАНУ, Фонд Александар Благојевић – Грађа за биографију генерала Петра Живковића, 13.609/1.

⁶⁶ Милан Јовановић-Стојимировић, неформални шеф пропаганде ЈРЗ, у својим *Дневницима* потврдио је да је режим инспирисао и финансирао настанак ових брошура. Види: Милан Јовановић Стојимировић, *Дневник 1936–1941*, Нови Сад 2000, 68.

⁶⁷ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-52, *Извештај са седнице Народне скупштине од 13. 2. 1936.*

режима.⁶⁸ Положај владе у парламенту се додатно закомпликовао када је средином фебруара председник финансијског одбора Мита Димитријевић неочекивано прешао на страну опозиције,⁶⁹ која је тако добила већину у одбору и донела одлуку да се владин предлог буџета за 1936–37. годину одбаци.⁷⁰ Влада је на то 18. фебруара одговорила предлогом да се буџет упути на разматрање пленарном саставу скупштине изазвавши тиме експлозију револта код опозиционара, који су физички насрнули на председника скупштине. У пометњи која је уследила Ћирић је ставио предлог на гласање и на следећој седници парламента прочитао (кривотворен!) записник у коме је констатовано да је предлог усвојен. Поред фалсификованог записника, провалу гнева опозиционих посланика изазвало је присуство наоружаних агената Управе града у скупштинској сали, које је довело до панике и прекида седнице. Посланици опозиције истицали су да је увођењем наоружаних полицајаца у скупштинску салу влада прекршила устав.⁷¹ У име опозиције, посланик и бивши министар Никола Прека изјавио је да опозиција не може више учествовати у раду Народне скупштине, који се заснива на фалсификованим записницима и присуству наоружаних полицијских агената.⁷² Представници свих опозиционих клубова, осим Народног сељачког клуба⁷³ В. Ђорђевића (који је иначе први тражио опструкцију против Ћирића), донели су одлуку да се повуку из рада парламента и од 26. фебруара отпочели су потпуни бојкот рада Народне скупштине.⁷⁴ Не обазирјући се на бојкот опозиције, владина већина је 27. фебруара изгласала буџет са 168 гласова. Ово је додатно распламсало револт опозиционара, који су жучно критиковали рад владе и на јавним местима упућивали претње њеним најистакнутијим функционерима. У овим активностима истицао се Арнаутовић, који је у

⁶⁸ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-57, *Представка Д. Стојадиновића Суду за заштиту државе од 10. 4. 1940.*

⁶⁹ Према В. Трбићу Димитријевић је напустио владину већину (и као стари радикал пришао посланичком клубу НРС) због Стојадиновићеве отворене оријентације ка Немачкој и Италији. (В. Трбић, *Мемоари*, 157).

⁷⁰ Д. Теших, *Југословенска радикална заједница*, 85.

⁷¹ АЈ, Фонд Централни пресбиро, 38-232-98, *Суђење Арнаутовићу и друговима.*

⁷² *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, 462–463.

⁷³ Народни сељачки клуб В. Ђорђевића, који је чинило десет посланика из некадашњег СЗ, одвојио се од Југословенског клуба и пришао ЈРЗ. Ово је представљало велики ударац за политичку групацију Б. Јевтића која је на тај начин изгубила утицај на Савез српских земљорадничких задруга – моћну привредну организацију која се налазила под доминацијом В. Ђорђевића. (Види: Аноним, „Ново и велико слабљење парламентарне опозиције”, *Самоуправа*, бр. 7, 27. фебруар 1936).

⁷⁴ Т. Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, 130–131.

кафани у Раковици пред више сведока изјавио: „Ја ћу убити председника владе и девет министара!”⁷⁵

Дан уочи атентата (5. марта) Арнаутовић се спремао на пут у Скопље, а затим је око 18 часова дошао у Специјални клуб, где је затекао В. Трбића, Н. Кабалина и Д. Стојадиновића. Према претходном договору, Трбић је организовао вечеру у кафани „Врачарска касина”.⁷⁶ Друштво у коме су се налазили Арнаутовић, Јеремија Протић, Трбић, Д. Стојадиновић, Ненадовић, Р. Нановић, Драгољуб Ивановић, Н. Кабалин и Д. Миловановић око 20 часова стигло је у „Врачарску касину”. Дружење су наставили у кафани „Златна лира”, а затим су прешли у кафану „Казбек”, где им се придружио посланик Мирко Урошевић. Око два часа одвезли су се у четврту кафану „Неготин” и наставили да лумпују. Играли су и певали уз певачицу разбијајући чаше и сифоне. Око четири часа ујутру сви су пошли својим кућама, осим Арнаутовића, који је остао сам, пијан и без новца за рачун. Тешко алкохолисани Арнаутовић наставио је да обилази ноћне локале да би своју епопеју завршио у кафани „Посавина”, где је покушавао да се „отрезни” испијајући коњак. Ту је ушао у оштри вербални сукоб с два обалска радника јер је код једног од њих видео чланску карту владајуће партије. У алкохолном бунилу⁷⁷ Арнаутовић је псовао и претио да ће убити председника владе. Око 11 часова ујутру, после непреспаване ноћи у којој је у седам кафана мешао шест врста пића, Арнаутовић је ушао у Народну скупштину⁷⁸ у којој се М. Стојадиновић спремао да одржи свој први експозе о спољној политици.⁷⁹ Слушајући Стојадиновићев говор Арнаутовић је почео да повремено додацује и прекида говорника, који му није остајао дужан, из чега се развио оштар вербални дуел.⁸⁰ Тирић је у неколико наврата опомињао Арнаутовића, који је револтиран устао из клупе и према скупштинској говорници опалио метак, који је завршио

⁷⁵ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-20-150.

⁷⁶ АСАНУ, Фонд Записници о атентату на Милана Стојадиновића, 14980/1-20.

⁷⁷ Према сопственом исказу Арнаутовић је током вечери измешао шест пића (клековача, шљивовица, водка, виски, вино и коњак), тј. попио је око један литар жестине и неидентификовану количину вина. Види: *Процес против Д. Стојадиновића и других* (Збирка докумената непознатог приређивача у фонду библиотеке Историјског института Београд), 31.

⁷⁸ АСАНУ, Фонд Записници о атентату на Милана Стојадиновића, 14980/1-21.

⁷⁹ М. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 380.

⁸⁰ В. Трбић је у два наврата, уз помоћ скупштинских послужитеља, пробао да удаљи Арнаутовића из скупштинске сале поручујући му да својим понашањем наноси штету Специјалном клубу и Б. Јевтићу. Види: АСАНУ, Фонд Записници о атентату на Милана Стојадиновића, 14980/1-20.

у зиду дипломатске ложе.⁸¹ Посланици ЈРЗ полетели су ка Арнаутовићу, савладали га, разоружали и почели да га туку.⁸² Посланици су почели у име својих клубова да честитају Стојадиновићу на срећном спасењу и одважном држању. Када је дошао ред на Јеремију Протића, представника Југословенског клуба, режимски посланици су протестовали и Ћирић је био принуђен да му одузме реч.⁸³ Тако је пропао претходни договор чланова Југословенског клуба, који су испланирали да Протић осуди Арнаутовићев чин и дистанцира Јевтићеве присталице од атентатора који је, према њиховим речима, био задругарски кандидат, и који се дружио само са земљорадничким посланицима.⁸⁴

Тог дана расположење јавности се нагло променило у корист М. Стојадиновића. Широм земље одржани су митинзи подршке председнику владе, од којих је најмасовнији одржан у Београду. На митингу су говорили министри Драгиша Цветковић и Ђура Јанковић, који је упоредио последице атентата из 1928. и овог из 1936. године, нагласивши да је потоњи васкрсао демократију, коју је сахранио Пуниша Рачић. На овим зборовима представници владе су настојали да што теже компромитују Јевтићеве посланике називајући их терористима и убицама.⁸⁵ Убрзо се у режимској штампи обликовала поставка да је атентатор био оруђе у рукама Јевтићеве групе, која је убиством М. Стојадиновића хтела да воспостави диктатуру јер јој није одговарала демократизација политичког живота, за коју се залагао председник владе.⁸⁶ Као главни организатори навођена су два најближа Јевтићева сарадника – В. Трбић и Т. Динић. Тако је покушај атентата у очима јавности тешко компромитовао Б. Јевтића, посланике опозиције и нарочито генерала Живковића, који је апострофиран као главни инспиратор атентата.⁸⁷

За време атентата генерал Живковић се налазио у аудијенцији код кнеза намесника и реферисао му о буџету министарства војске. По подне тога дана кнез је дошао у посету код председника владе и изразио бојазан да би Живковић, ако остане на слободи, могао искористити своју моћ и утицај у војсци и извршити преврат. Узимајући у обзир ту могућност,

⁸¹ Према балистичком налазу, и да је Стојадиновић остао на свом месту, метак би га промашио и отишао изнад његове главе, за читав метар.

⁸² АСАНУ, Фонд Записници о атентату на Милана Стојадиновића, 14980/1-20.

⁸³ *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије* 3, Београд 1936, 123.

⁸⁴ АСАНУ, Фонд Записници о атентату на Милана Стојадиновића, 14980/1-20.

⁸⁵ Д. Тешић, *Југословенска радикална заједница*, 88.

⁸⁶ „Шести март у Народној скупштини”, *Самоуправа*, бр. 15, 7. март 1936.

⁸⁷ АЈ, Фонд Министарство иностраних послова, 334-43-125.

кнез и Стојадиновић одлучили су да генерала Живковића оставе на слободи, али да га зато искључе из владе.⁸⁸ У новој влади (образованој 7. 3. 1936) функцију министра војске и морнарице преузео је генерал Љубомир Марић. У владу су уведене и две нове личности – члан клуба ЈРЗ Јосип Рогић као министар за телесно васпитање и Војислав Ђорђевић као министар без портфеља. Тако је реконструкцијом владе већина у парламенту добила појачање од десет посланика Ђорђевићевог Народног сељачког клуба и сигурну превласт.⁸⁹ У данима непосредно после атентата и реконструкције владе представници режима добили су више обавештења да је генерал Живковић био блиско повезан с извршиоцем атентата и да планира да изврши војни удар уз помоћ трупa Гарде и преузме апсолутну власт у земљи.⁹⁰ У току ноћи у касарни Гарде дат је знак за узбуну и два коњичка одреда под пуном ратном опремом кренула су према граду. Касније се испоставило да се радило о изненадној војној вежби у Земуну, коју је испланирао генерал Живковић, како би М. Стојадиновић помислио да се ради о државном удару и наредио полицији да пуца у војнике, што би довело до скандала, чији би резултат био пад владе.⁹¹ Овај случај завршио се без тежих последица по Живковића (који је на сопствени захтев пензионисан), али је изазвао велику чистку у војсци, тј. смену и премештај великог броја официра који су били обележени као његове присталице.⁹²

Сем за политичку ликвидацију генерала Живковића, Стојадиновићева влада искористила је Арнаутовићев акт као повод за одлучни обрачун с парламентарном опозицијом. Непосредно после атентата 6. марта 1936. године започело је хапшење посланика Југословенског клуба, због наводног учешћа у завери против владе и припреми атентата на њеног председника. Међу првима ухапшени су посланици Мирко Урошевић (који и није био члан Југословенског клуба) и Јован Ненадовић, и то у Народној скупштини, само пола сата после атентата. Полиција је очигледно била обавештена о догађајима од претходне ноћи тако да су се на списку за хапшење нашли сви Арнаутовићевы кафански саборци. Нешто касније ухапшени су В. Трбић, Д. Миловановић, Д. Стојадиновић, Р. Нановић, Н. Кабалин, Михајло Ђуровић и Д. Ивановић. Приликом

⁸⁸ Политика, 8. март 1936.

⁸⁹ М. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 388–390.

⁹⁰ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-46, *Извештај Министру војске и морнарице генералу Љубомиру Марићу од 9. 3. 1936*; АЈ, Фонд Милан Стојадиновић 37-1, *Извештај М. Стојадиновићу од 10. 3. 1936*; АЈ, 37-1, *Драги куме*.

⁹¹ М. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 388–390.

⁹² АЈ, Фонд Министарство иностраних послова, 334-43-125.

претреса станова оптужених полиција је пронашла код Урошевића један, а код Ненадовића два револвера, док је у кући Д. Стојадиновића заплешен читав арсенал ватреног и хладног оружја. Полиција је трагала за С. Вукановићем, који је био у Мостару, и Т. Динићем, који је вече пре атентата отпутовао у Праг (наводно због веридбе).⁹³ Занимљиво је напоменути да бугарски лист *Утро* од 7. марта 1936. међу посланицима ухапшеним 6. марта, наводи и име С. Вукановића, што показује да се унапред знало ко ће бити ухапшен.⁹⁴

Арнаутовић је доведен у Управу града у тешком стању с поломљеном вилицом и грудном кости, пијан и дезоријентисан. На саслушању је признао да је уперио пиштољ према председнику владе и министрима, али је инсистирао на томе да никогa није желео да убије. Изјавио је да је револвер купио 1918. године, а да га је понео у скупштину јер се спремао на пут у свој срез, где увек носи оружје ради своје сигурности. На четвртом саслушању, касно увече, када су на столу за испитивање били ланци⁹⁵ и када су му полицајци саветовали да их не присиљава на друге методе, Арнаутовић је оптужио своје колеге из Специјалног клуба, у првом реду Т. Динића и В. Трбића да су га подстрекивали на злочин. Поред тога, изјавио је како је Д. Стојадиновић наложио да чланови Специјалног клуба присуствују седницама скупштине наоружани и да је од њега и купио револвер којим је извршен атентат.⁹⁶ Арнаутовић је 7. и 8. марта испитиван и о везама с генералом Живковићем, о завери против владе и о бацању коцке (која би одредила ко ће извршити атентат) у „Врачарској касини”. Низ нелогичности и контрадикторности у Арнаутовићевим исказима упућује на закључак да је ухапшени из страха

⁹³ Према сопственом признању, Динић је отпутовао у Чехословачку с намером да Јевтићевој групи обезбеди финансијску подршку чехословачке владе и француске обавештајне службе. Према Динићу, представници обе силе били су спремни да подрже Јевтића због успостављања чврстих веза режима ЈРЗ с Великом Британијом које су претиле да угрозе функционалност пакта Мале Антанте и француски утицај на политичке прилике у Краљевини Југославији. Повезивање Динића с Арнаутовићевим атентатом пресекло је све везе Јевтићеве групе с представницима Чехословачке и Француске. Види: *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, прир. Срђан Цветковић, Раде Ристановић и Небојша Стамболија, Београд 2018, 397–398.

⁹⁴ АЈ, Фонд Министарство иностраних послова, 334-43-125, бугарски лист *Утро* и чехословачки *Прагер Пресе* од 8. марта 1936.

⁹⁵ Питање је, да ли је Арнаутовић на саслушањима говорио слободно или под притиском полиције, бојећи се тортуре. Будући да је у Управу града већ стигао с тешким повредама, нема доказа да је тучен, али полицијски службеници су у сваком случају извршили снажан психолошки притисак на њега држећи га током целокупног процеса у самици без права посете и ускраћујући му медицинску помоћ, сан, храну, воду и лекове.

⁹⁶ АСАНУ, Фонд Записници о атентату на Милана Стојадиновића, 14980/1-20.

од тортуре потврђивао све што је полиција од њега тражила. Упада у очи да је Ј. Ненадовић наведен као подстрекач, а дотични посланик је за време скупштинске опструкције, док се одвијало „подстрекивање” боравио у иностранству. Такође, С. Вукановић је наведен као један од учесника на „завереничкој вечери” у „Врачарској касини”, а он се те ноћи налазио у Мостару.⁹⁷ Остали ухапшени посланици такође су до зоре испитивани о наводној завери против владе коју је организовао П. Живковић.⁹⁸ Још 7. марта 1936. отворена је кривична истрага против ухапшених посланика, јер су својим изјавама утицали на атентатора и припремали га за злочин.⁹⁹ Истакнути опозициони посланик Ј. Барићевић био је ухапшен и доведен у Управу града, јер је одбијао да се одазове позиву на саслушање. Сличан поступак примењен је и у случају Б. Јевтића (и његовог брата), чије је саслушање било веома бурно, јер је Јевтић децидирано негирао оптужбе да Југословенски клуб има икакве везе с Арнаутовићевим делом.¹⁰⁰ Истрагом је утврђено да највећу одговорност за атентат сноси Д. Стојадиновић, јер је од њега атентатор купио револвер, а да је атентат био дело завере против владе, коју је припремио пуковник Т. Динић, блиски сарадник¹⁰¹ генерала Живковића.¹⁰² Динић је приказиван као вођа тајне терористичке организације ПОФ (Патриотски омладински фронт), којој је припадао сâм атентатор и коју су за време Јевтићеве владе основали Јевтићеви најближи сарадници и његов рођак С. Вукановић.¹⁰³

Судија је проследио истражни материјал државном тужиоцу, који је 18. 6. 1936. подигао оптужницу код Специјалног суда за заштиту државе против Арнаутовића и шест народних посланика. Арнаутовић је оптужен за покушај убиства председника владе, а Д. Стојадиновић, В. Трбић, Ј. Ненадовић, Д. Миловановић, М. Урошевић и С. Вукановић за подстрекивање атентатора на извршење злочина.¹⁰⁴ Тужилац је на основу

⁹⁷ АЈ, Фонд Централни пресбиро, 38-232-98.

⁹⁸ *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије*, 272–273.

⁹⁹ АСАНУ, Фонд Записници о атентату на Милана Стојадиновића, 14980/1-20.

¹⁰⁰ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-20-150.

¹⁰¹ Према Динићевом сведочењу он се још од двадесетих година налазио у оштром сукобу с генералом Живковићем због којег је био приморан да напусти службу у војсци. (Види: *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, 396, 402.)

¹⁰² АЈ, Фонд Министарство иностраних послова, 334/43/125.

¹⁰³ „Распасаност или безумље”, *Самоуправа*, бр. 16, 9. март 1936.

¹⁰⁴ Државни тужилац није нашао основа за кривично гоњење Н. Кабалина, Д. Ивановића и Р. Нановића. Против њих је истрага обустављена и пуштени су из затвора после три месеца. Још раније, после само месец дана истраге из затвора је пуштен М. Ђуровић који је иначе целу ноћ између 5. и 6. марта 1936. провео с Арнаутовићем по кафанама. Кривични поступак против Т. Динића, који је и даље био у иностранству, такође је обустављен, јер овога није било могуће пронаћи.

изјава сведока закључио да је Арнаутовић био потпуно свестан када је пуцао и да је атентат унапред испланирао, подстакнут од шест оптужених посланика.¹⁰⁵ Суђење Арнаутовићу и шесторици оптужених почело је 10. 7. 1936. и трајало је једанаест дана. На самом почетку суђења бранилац В. Трбића, Ј. Барићевић, протестовао је због повреде посланичког имунитета оптужених, јер су од 6. до 13. марта 1936. држани у притвору без решења Народне скупштине. Арнаутовић је изјавио да се не осећа кривим и да је 6. 3. 1936. сасвим случајно свратио у Народну скупштину да покупи ствари које је дан раније спаковао за пут. Поново је променио свој исказ о револверу наглашавајући да га поседује од 1918. године. Правдао се да је био у алкохолисаном стању, да су га у скупштинској сали својим добацивањем испровоцирали режимски посланици и да је превасходно хтео да се обрачуна с председником скупштине С. Тирићем. Намеравао је да га ошамари, али пошто није могао да му приђе од послужитеља, решио је да пуца из протеста. Тврдио је да му је полиција претила тортуром и тражила од њега да терети остале опозиционе посланике. Д. Стојадиновић је такође негирао кривицу. Нагласио је да на Арнаутовића није утицао, јер с њим није водио озбиљне политичке разговоре, пошто је приметио да је овај склон алкохолу. Трбић је изјавио се не осећа кривим за то што је Арнаутовић у Народној скупштини „ранио један вентилатор”.¹⁰⁶ Режимски посланик С. Димитријевић сведочио је да је ударио у десну руку атентатора пре пуцња и тиме променио путању метка.¹⁰⁷ Остали сведоци, члан Специјалног клуба Ђорђе Јевтић, скупштински послужитељ Алија Врана и министар без портфеља В. Ђорђевић, тврдили су да је Арнаутовић био слободан када је опалио први метак, односно да Димитријевић није стигао да га удари. Посланик Велимир Куренлић и служитељ А. Врана тврдили су да М. Стојадиновић у тренутку пуцања није био за говорницом, већ је почео да бежи према споредним вратима. Два сведока који су највише теретили оптужене посланике Војислав Јањић и Новица Поповић нису се појавили на суђењу јер су наводно били на лечењу у Матарушкој бањи. Поповић је у истрази изјавио да је Арнаутовић пуцао левом руком, што доказује да тренутак пуцања није ни видео. Приликом сведочења владиног посланика Ђуре Чејовића, који је тврдио да је Трбић међу првима претио крвљу у парламенту, дошло је до физичког обрачуна између њих двојице и до прекида суђења.¹⁰⁸

¹⁰⁵ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-20-150.

¹⁰⁶ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-20-150.

¹⁰⁷ Димитријевић је за своје заслуге при савладавању атентатора награђен орденом Светог Саве трећег степена, пред Ускрс 1936.

¹⁰⁸ В. Трбић, *Мемоари*, 182–184.

Арнаутовићев бранилац Војислав Вујанац навео је да је полиција, не могавши да докаже постојање завере, почела да доказује „психозу” која је утицала на атентатора. Он је истицао да у креирању те психозе нису учествовали само опозиционари, већ и ратоборни посланици владине већине, и да међу оптуженима треба да буду и режимски посланици који су Арнаутовића својим понашањем испровоцирали да пуца. Вујанац је тврдио да су полицијски записници са саслушања изнуђени претњом физичком силом, будући да се Арнаутовић тек на четвртном и петом саслушању напрасно свега сетио. Последњег дана суђења адвокати осталих оптужених су у завршним речима тражили ослобађајуће пресуде за своје браћенике. Државни тужилац је, и поред побијања исказа многих сведока, остао при свом закључку да је Арнаутовићев метак био уперен против М. Стојадиновића, установе парламентаризма и нормализације поретка у земљи. Такође је остао при тврдњи да је С. Димитријевић променио путању метка који је несумњиво био намењен председнику владе.¹¹⁷ Суђење је окончано 24. 7. 1936. године пресудом којом је Арнаутовић осуђен за покушај убиства председника владе, на казну од 15 година робије.¹⁰⁹ Као подстрекачи злочина осуђени су Д. Стојадиновић, на пет година робије, Трбић на четири године затвора и Миловановић на годину и по дана робије, док су остали оптужени ослобођени услед недостатка доказа.¹¹⁰

Свеукупно гледано, Арнаутовићев неуспешни атентат – лични чин једне лабилне особе – вешто је искористио М. Стојадиновић зарад дискредитације парламентарне опозиције и истакнутих чинилаца претходне шестојануарске номенклатуре. На основу тог догађаја М. Стојадиновић је успео да политички ликвидира генерала Живковића (који је више од осам месеци покушавао да разбије владу и дискредитује њеног председника), маргинализује унитаристичку опозицију окупљену

¹⁰⁹ Тежина казне у многоме осликава однос режима према целом догађају. Поређења ради, П. Рачић, који је у скупштинском инциденту 1928. године усмртио четири посланика, осуђен је на свега осам година робије.

¹¹⁰ Занимљиво је напоменути даљу судбину осуђених. Д. Миловановић је после четири месеца робије приступио режимској странци, тј. пришао влади, која га је ухапсила и постао њен представник у хрватским крајевима. На интервенцију Драгише Цветковића из затвора је након девет месеци робије пуштен и В. Трбић. Т. Динић, који је био апострофиран као главни организатор атентата, након годину и по дана боравка у иностранству на позив самог М. Стојадиновића вратио се у земљу и заузео своје место у парламенту. У затвору су остали само атентатор и Д. Стојадиновић (једина особа с којом је М. Стојадиновић имао лични сукоб) да би и они напослетку били ослобођени након пада владе М. Стојадиновића 1939. године.

око Б. Јевтића,¹¹¹ ојача своју позицију у скупштини приступањем Народног сељачког клуба владиној већини, као и да измири личне рачуне с Драгишом Стојадиновићем, с којим је био у политичком и личном сукобу још од средине двадесетих година.¹¹² У спровођењу ових потеза М. Стојадиновић је уживао подршку кнеза намесника, извршне власти (полиције) и режимске штампе, која је креирала слику да су иза атентатора стајали посланици Јевтићеве групе, а у позадини и сâм министар војске. Хапшења и пресуда морално су деградирали унитаристичку опозицију, док се за Б. Јевтића говорило и да је доживео нервни слом. С друге стране, нелегалне и бруталне методе којима се М. Стојадиновић користио у обрачуна с унитаристичком опозицијом имале су, дугорочно гледано, негативан ефекат на стабилност режима. Бескрупулозна антиопозициона кампања у режимским гласилима, кршење закона (необазирање на имунитет скупштинских посланика) и огољена полицијска репресија над оптуженима за атентат изазвали су (супротно очекивањима М. Стојадиновића) уједињење до тада међусобно сукобљених опозиционих лидера и група. Крајем јуна банска управа у Нишу послала је извештај да се међу присталицама ЈНС осећа велика активност и да се планира конгрес ЈНС на коме ће за њеног председника бити изабран генерал Живковић.¹¹³ Такође, Централни пресбиро обавестио је председника владе о постојању планова за формирање велике коалиције унитаристичких снага у коју би ушли ЈНС, Хођерина Југословенска народна странка и ЈНП Збор.¹¹⁴ На ове вести режимска *Самоуправа* је одговорила низом чланака попут *Материјализација једне авети: Поводом конгреса ЈНС*,¹¹⁵ *Последњи адут*

¹¹¹ М. Стојадиновић је хапшењем Милоша Драговића, истакнутог члана Хођериних Борбаша под оптужбом за учешће у Арнаутовићевом атентату, успео да у јавности дискредитује и Југословенску народну странку. Види: Василије Драгосављевић, „Милош Драговић и Југословенска народна странка у Јужној Србији”, у: *Врањски гласник: Поводом 110 година од Балканских ратова и ослобођења Старе Србије: Тематски зборник од националног значаја*, ур. Дејан Антић, Врање 2023, 310–311.

¹¹² Високо рангирани функционер НРС Д. Стојадиновић још у првој половини двадесетих година дошао је у оштар сукоб с корупционашким картелом унутар НРС који су предводили Рада Пашић и М. Стојадиновић. У тој борби Д. Стојадиновић је покренуо сопствени лист *Народни глас* у коме је нападао Р. Пашића и М. Стојадиновића као носиоце корупције у странци и држави. (Види: Zvonimir Kujundžić, *Politika i korupcija u Kraljevini Jugoslaviji*, Zagreb 1968, 312–325, 579–585.)

¹¹³ АЈ, Фонд Милан Стојадиновић, 37-19, *Извештај банке управе у Нишу од 27. 6. 1936.*

¹¹⁴ АЈ, Фонд Централни пресбиро, 38-94, *Извештај ЦПБ од 24. 6. 1936.*

¹¹⁵ „Материјализација једне авети: Поводом конгреса ЈНС”, *Самоуправа* (бр. нечитљив), 29. јун 1936.

*ЈНС*¹¹⁶ и *Погрешна рачуница*,¹¹⁷ у којима су аутори апострофирали ЈНС као бесперспективну и безидејну политичку организацију која нема упориште у народу коме покушава да се наметне монополишући патриотизам и користећи терористичке методе. На конгресу ЈНС одржаном 28. 6. 1936. године за председника странке изабран је Петар Живковић, који је одмах покренуо процес измирења с Јевтићевом политичком групом и њене реинтеграције у странку. У обновљеној ЈНС реактивирале су се истакнуте присталице политике бескомпромисног државног и националног унитаризма – Алберт Крамер и Иван Пуцел на челу странке у Словенији, Карло Ковачевић, Јурај Деметровић, Јанко Баричевић и Јован Бањанин у Хрватској, док су ЈНС на простору Србије, БиХ и Војводине предводили Б. Јевтић, Коста Кумануди, Добросав Јевђевић и Драгутин Којић. Поред тога, нови председник ЈНС Живковић започео је преговоре с ЈНП Збор и НРС о заједничком наступу против режима.¹¹⁸ На овај начин обновљена и реорганизована Југословенска национална странка наметнула се као главни опонент режима у парламенту и (уз Радикалну странку) главни конкурент режимској партији на просторима насељеним српским становништвом. Блиске везе Живковића с краљицом Маријом (која је генерала сматрала за најближег сарадника краља Александра и највернијег заштитника права његовог наследника), као и многобројни контакти и сарадници које је имао у војсци остали су стални извор велике бриге режима Југословенске радикалне заједнице.

¹¹⁶ „Последњи адут ЈНС”, *Самоуправа*, бр. 110, 1. јул 1936.

¹¹⁷ „Погрешна рачуница”, *Самоуправа*, бр. 131, 25. јул 1936.

¹¹⁸ АЈ, Фонд Краљев двор, 74-11, *Сарадња и односи у ЈНС*.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

- Архив Југославије [=AJ] [Arhiv Jugoslavije [=AJ]]
Фонд Милан Стојадиновић [Fond Milan Stojadinović]
Фонд Централни пресбиро [Fond Centralni presbиро]
Фонд Краљев двор [Fond Kraljev dvor]
Фонд Министарство иностраних послова [Fond Ministarstvo inostranih poslova]
Архив Српске академије наука и уметности [=АСАНУ] [Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti [=ASANU]]
Фонд Записници о атентату на Милана Стојадиновића [Fond Zapisnici o atentatu na Milana Stojadinovića]
Фонд Александар Благојевић – Грађа за биографију генерала Петра Живковића [Fond Aleksandar Blagojević – Građa za biografiju generala Petra Živkovića]
Библиотека Историјског института Београд [Biblioteka Istorijskog instituta Beograd]
Процес против Д. Стојадиновића и другова (Збирка докумената непознатог приређивача) [Proces protiv D. Stojadinovića i drugova (Zbirka dokumenata nepoznatog priređivača)]

Објављени извори – Published Primary Sources

- Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, Godišnji izveštaji britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, 2, прир. Živko Avramovski, Beograd–Zagreb 1986.
Stojadinović, Milan, *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Beograd 2002.
Живковић, Петар, *Сећања 1903–1946*, Зајечар 2016. [Živković, Petar, *Sećanja 1903–1946*, Zaječar 2016]
Колаборационисти пред судом ОЗНЕ, прир. Срђан Цветковић, Раде Ристановић и Небојша Стамболија, Београд 2018. [Kolaboracionisti pred sudom OZNE, прир. Srđan Cvetković, Rade Ristanović i Nebojša Stambolija, Beograd 2018]
Јовановић Стоиминовић, Милан, *Дневник 1936–1941*, Нови Сад 2000. [Jovanović Stoimirović, Milan, *Dnevnik 1936–1941*, Novi Sad 2000]
Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Југославије 3, Београд 1936. [Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije 3, Beograd 1936]
Трбић, Василије, *Мемоари (1929–1941) 5*, Београд 2016. [Trbić, Vasilije, *Memoari (1929–1941) 5*, Beograd 2016]

Литература – Secondary Works

- Bodrožić, Milica, *Stranke šestojanuarske diktature 1931–1941* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Beograd, 1987)
- Kujundžić, Zvonimir, *Politika i korupcija u Kraljevini Jugoslaviji*, Zagreb 1968.
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1, Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, Beograd 1988.
- Petranović, Branko, „Nacionalni odnosi u Kraljevini Jugoslaviji i stvaranje Banovine Hrvatske”, *Vojnoistorijski glasnik* 3 (1991) 237–254.
- Stojkov, Todor, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*, Beograd 1969.
- Stojkov, Todor, *Vlada Milana Stojadinovića 1935–1937*, Beograd 1985.
- „Да се не заборави...”, *Самоуправа*, бр. 10, 2. март 1936.
- Димић, Љубодраг, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, 1, *Друштво и држава*, Београд 1996. [Dimić, Ljubodrag, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, 1, *Društvo i država*, Beograd 1996]
- Драгосављевић, Василије, *Идеолошки утицаји европског фашизма на југоинтегралистичке покрете радикалне деснице у међуратном периоду (1921–1941)* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2018). [Dragosavljević, Vasilije, *Ideološki uticaji evropskog fašizma na jugointegralističke pokrete radikalne desnice u međuratnom period (1921–1941)* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Beograd, 2018)]
- Драгосављевић, Василије, „Милош Драговић и Југословенска народна странка у Јужној Србији”, у: *Врањски гласник: Поводом 110 година од Балканских ратова и ослобођења Старе Србије: Тематски зборник од националног значаја*, ур. Дејан Антић, Врање 2023, 299–314. [Dragosavljević, Vasilije, „Miloš Dragović i Jugoslovenska narodna stranka u Južnoj Srbiji”, у: *Vranjski glasnik: Povodom 110 godina od Balkanskih ratova i oslobođenja Stare Srbije: Tematski zbornik od nacionalnog značaja*, ured. Dejan Antić, Vranje 2023, 299–314]
- Историја грађанских странака у Југославији 1918–1945*, 1, прир. Момчило Павловић, Београд 2008. [*Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji 1918–1945*, 1, прир. Momčilo Pavlović, Beograd 2008]
- Јањетовић, Зоран, „Утицај српског фактора на положај националних мањина у Југославији у раздобљу између два светска рата”, у: *Писати историју Југославије*, ур. Миле Бјелајац, Београд 2007, 101–109. [Janjetović, Zoran, „Uticaj srpskog faktora na položaj nacionalnih manjina u Jugoslaviji u razdoblju između dva svetska rata”, у: *Pisati istoriju Jugoslavije*, ur. Mile Bjelajac, Beograd 2007, 101–109]
- „Материјализација једне авети: Поводом конгреса ЈНС”, *Самоуправа* (бр. нечитљив), 29. јун 1936.
- „Ново и велико слабљење парламентарне опозиције”, *Самоуправа*, бр. 7, 27. фебруар 1936.
- „Погрешна рачуница”, *Самоуправа*, бр. 131, 25. јул 1936.
- „Последњи адут ЈНС”, *Самоуправа*, бр. 110, 1. јул 1936.

Радојевић, Мира, *Удружена опозиција 1935–1939*, Београд 1994. [Radojević, Mira, *Udružena opozicija 1935–1939*, Beograd 1994]

„Распасаност или безумље”, *Самоуправа*, бр. 16, 9. март 1936.

Ристановић, Раде и Милош Жикић, „Ратник, обавештајач, политичар: прилози за биографију пуковника Танасија Динића до 1941. године”, *Токови историје* 1 (2024) 63–89. [Ristanović, Rade i Miloš Žikić, „Ratnik, obaveštajac, političar prilozi za biografiju pukovnika Tanasija Dinića do 1941. godine”, *Tokovi istorije* 1 (2004) 63–89]

Симић, Бојан, „Атентат у Народној скупштини марта 1936. године – позадина, судски процес, последице”, у: *Наука и савремени универзитет IX, Нови правци истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама*, ур. Душан Стаменковић, Ниш 2020, 163–174. [Simić, Bojan, „Atentat u Narodnoj skupštini marta 1936. godine – pozadina, sudski proces, posledice”, у: *Nauka i savremeni univerzitet IX, Novi pravci istraživanja u društvenim i humanističkim naukama*, ур. Dušan Stamenković, Niš 2020, 163–174]

Тешић, Драган, *Југословенска радикална заједница у Србији 1935–1939*, Београд 1997. [Tešić, Dragan, *Jugoslovenska radikalna zajednica u Srbiji 1935–1939*, Beograd 1997]

„Шести март у Народној скупштини”, *Самоуправа*, бр. 15, 7. март 1936.

Штампа – Newspapers

Политика (Београд) [*Politika* (Beograd)]

Самоуправа (Београд) [*Samouprava* (Beograd)]

Vasilije Dragosavljević

**ATTEMPTED ASSASSINATION OF MILAN STOJADINOVIĆ
IN 1936: THE COLLAPSE AND RESURRECTION
OF THE YUGOSLAV NATIONAL PARTY**

Summary

In this paper, by consulting primary sources, we shed light on the political background and consequences of the assassination attempt on the President of the Yugoslav Government, Milan Stojadinović, by MP Damjan Arnaudović. In addition to the precise reconstruction of the political circumstances that preceded and in which this assassination attempt took place, this paper shows the consequences that this event had on the further political fate of the Yugoslav National Party. Prime Minister Milan Stojadinović, with the support of the crown, tried to use the individual act of an unstable person to consolidate his political position, discredit the parliamentary opposition and settle accounts with political figures with whom he had been in personal conflict for a long time. Contrary to Milan Stojadinović's expectations, the illegal and brutal methods used in dealing with the opposition had, in the long run, a negative effect on the stability of the regime. The unscrupulous anti-opposition campaign in the regime's newspapers, the violation of the law (disregarding the immunity of members of parliament) and the brutal police repression against the accused for the assassination caused the unification of opposition leaders and groups that had conflicted with each other in a single Yugoslav National Party – political organisation, which became one of the most credible political opponents of Stojadinović's government.

Оригиналан научни рад

Примљен: 31. 3. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 29. 7. 2024.